

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Анотація. Деструктивним чинником для сучасної економіки залишається існування значної частки неформального сектору, функціонування якого унеможливорює стійке економічне зростання. Механізми та інструменти боротьби з тіньовою економікою і причинами її виникнення, стратегія та тактика дій щодо зниження руйнівного впливу з боку нелегальної економічної діяльності, а також дієві методи унеможливлення розвитку тіньового бізнесу в сукупності утворюють сучасну політику детінізації економіки. В умовах глобального загострення кризових явищ, які стали наслідками пандемії Covid-19, доцільним є не лише прогнозування тенденцій та закономірностей трансформації вітчизняного бізнес-середовища, а і пропозиція комплексу актуальних заходів щодо розвитку офіційної економіки і викорінення причин тіньової.

Відповідно, наукова стаття являє собою оригінальне дослідження сутності детінізації економіки як мультикомпонентного процесу створення умов, необхідних для стійкого економічного зростання України.

Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення, а також табличного і графічного моделювання.

В ході дослідження було детерміновано поняття «детінізації економіки», визначено важливість процесу детінізації на шляху економічного зростання. Авторами було узагальнено, що масштаби тіньового сектору в Україні залишаються значними, це може стати серйозною загрозою для сталого соціально-економічного розвитку. З метою детінізації економіки було запропоновано ряд заходів, які зменшуватимуть частку тіньового сектору та стимулюватимуть економічне зростання України, зокрема підвищення рівня захисту прав власності, вдосконалення судової системи країни з метою збільшення довіри населення і інвесторів, зниження рівня корупції в країні, а

також вирішення проблеми із наявністю непідконтрольних українському Уряду територій, яка збільшує потенційні можливості для застосування схем контрабанди товарами.

***Ключові слова:** детінізація економіки; економічне зростання; соціально-економічний розвиток; тіньова економіка; легалізація; неформальний сектор; національна економіка.*

Abstract. The informal sector covers the major part of the economy. The size of domestic underground sector seriously distorts the efficient working of national economic; so, shadow sector has consistently proven to be counterproductive and have a negative impact on the Ukrainian businesses and economic growth our country. Modern unshadowing policy is a blend of the economic mechanisms and instruments for the fight to shadow economy and the reasons behind that particular problem, strategy and tactics in the fight against pernicious influence of shadow economic activities and significant means of preventing and eradicating the shadow business. So, in today's rapidly changing world and in crisis, in particular, Covid-19 pandemic environments, one of Ukraine's priority tasks is not only the outlining trends and future developments related to modern market environment, but also the propose a complex range of measures to promotion economic growth and eliminate the causes of shadow economy.

So, the article is devoted to the analysis of the essence and impact of the economy unshadowing as a multifaceted process required to sustained economic growth and sustainable development of Ukraine.

Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization, graphic and tabular modeling are the research methods which were used in the article.

In this science paper the concept of “economy unshadowing”, importance strengthening the formal sector of the economy and necessity of the fight against pernicious influence of shadow economic are analyzed by authors. This article definition that the scale of shadow economy in Ukraine is considerable. It can be serious obstacles to sustainable social and economic development. A range of

effective measures against non-observed economy, methods of economy unshadowing and practices aimed at creating an environment conducive to economic growth and development were provided by authors. Firstly, Ukraine's economy needs to improve the level of rights property protection. Secondly, it must be to improve the judicial system, with a view to dispensing real justice, thus responding to the expectations of the population, entrepreneurship entities and investors. Next measure is significant reductions in the level of corruption and bureaucracy, which seriously hinder development of national economy. An additional factor of economy unshadowing is addressing the issue of the availability of presence of territories beyond the control of the Ukrainian Government.

***Key words:** economy unshadowing; economic growth; social and economic development; shadow economy; legalization; informal sector; national economy.*

Постановка проблеми. В умовах кризи, яка отримала глобальний безпрецедентний характер, вибір вдалих інструментів детінізації із числа альтернативних є складним, оскільки карантинні обмеження, постпандемічні тенденції та зниження можливостей соціальної взаємодії є складними викликами для держави. Вітчизняний бізнес-сектор вимушений шукати нові шляхи збереження прибутків та зниження видатків, а тому значна частка суб'єктів підприємництва визнала перехід у неформальний сектор господарювання найбільш вдалим шляхом підтримки рівня рентабельності виробничо-господарської та комерційної діяльності. Для мінливої економіки України такі тенденції не лише унеможливили економічне зростання, а і стали деструктивними, особливо враховуючи відсутність дієвих регуляторних механізмів та досвіду державного управління соціально-економічними процесами в умовах пандемії.

Отже, детінізація економіки – складний мультикомпонентний процес, що передбачає використання сукупності специфічних методів боротьби із тіньовим сектором, вибір яких залежить від рівня тінізації, особливостей організації виробничо-господарського сектору, нормативно-правового і інституційного

середовища, а також причин виникнення тіньової економіки. В контексті стабілізації функціонування ринку, зниження незаконної підприємницької діяльності та забезпечення сталого економічного зростання держави процес детінізації економіки має стати основним вектором сучасної регуляторної політики, зокрема на етапі управління постпандемічними наслідками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням детінізації економіки, проблемам значної тінізації та перманентного збільшення масштабів неофіційного сектору господарювання, а також методам, інструментам та підходам детінізації бізнес-процесів в контексті забезпечення економічного зростання присвячено праці багатьох науковців, зокрема таких, як З. С. Варналій, Л. В. Герасименко [1], І. І. Мазур [2], С. С. Чернявський, В. А. Некрасов [3], І. В. Мордас [4], Ю. Г. Власенко, Т. О. Власенко [5], А. Базиліук, В. А. Предборський, О. В. Тихонова, В. В. Фещук [1] та ін. З. С. Варналій визначив, що детінізація як процес легалізації тіньових капіталів забезпечить не лише економічне зростання, а і «сприятиме збільшенню національного інвестиційного потенціалу, рівня його реалізації, забезпечить позитивний ефект для бюджетної сфери, довгострокову стабільність і зорієнтованість національної економіки на стратегічний розвиток, зміцнення економічної безпеки держави» [1, с. 68]. І. І. Мазур досліджує причини та соціально-економічну природу тіньової економіки; науковцем було запропоновано основний напрям детінізації – це створення сприятливих умов для підприємництва, в яких існування корупції стане не вигідним [2, с. 18]. С. С. Чернявський та В. А. Некрасов досліджують злочини, що зачіпають фінансові інтереси держави та дестимулюють економічне зростання. Науковцями було запропоновано комплекс стратегічних заходів щодо боротьби з фінансовими (податковими) злочинами в контексті детінізації економіки [3, с. 17]. І. В. Мордас зазначив, що стратегія і тактика детінізації повинна корелюватися з реальними структурними і інституційними перетвореннями в країні [4, с. 103].

Теоретичні основи тіньової економічної діяльності, а також методичні аспекти детінізації в контексті забезпечення сталого економічного зростання

розглядають у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Д. Блейдс, Г. Гроссман, Р. Гутманн, Е. де Сото, В. Танзі, Е. Фейг, Ф. Шнайдер та ін.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. В контексті подолання постпандемічних наслідків та стимулювання економічного зростання держави важливим є застосування ефективних методів управління бізнес-процесами. Державний менеджмент, зокрема політика у сфері детінізації і легалізації економіки, безпосередньо впливає на результати діяльності суб'єктів виробничо-господарського сектору. Враховуючи безпрецедентний характер кризи, яка виникла в наслідок пандемії Covid-19, актуальність методів, інструментів, стратегії та тактики детінізації необхідно перманентно досліджувати та оновлювати їх відповідно до тих мінливих умов, що склались на теренах посткризового ринкового середовища.

Загальнонаукове значення статті. Метою написання наукової статті є аналіз категорії «детінізація економіки», а також дослідження значення окресленого процесу в контексті створення оптимального середовища для стійкого економічного зростання України. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження було сформовано та вирішено важливі наукові та практичні завдання, зокрема:

- охарактеризувати сутність категорії «детінізація економіки» як фактору, який безпосередньо впливає на економічне зростання держави;
- проаналізувати динаміку тінзації економіки України;
- визначити перспективні методи і шляхи детінізації вітчизняної економіки в контексті створення умов для сталого економічного зростання України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерною особливістю економічного середовища є наявність частини економіки, яка залишається поза державним менеджментом і не має відображення у офіційних статистично-аналітичних даних чи макроекономічних показниках соціально-економічного розвитку країни. Саме така частка формує неформальний бізнес-сектор – тіньову економіку держави. В умовах значної тінзації господарських процесів виникла нагальна потреба у формуванні дієвого механізму публічного

управління підприємництвом, а також визначенні пріоритетних напрямів державного регулювання і моніторингу діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання. Таким чином було доведено важливість та необхідність здійснення детінізації економіки. З метою детермінування сутності окресленого процесу доцільним є дослідження природи та передумов виникнення тіньового сектору, оскільки значний управлінський потенціал органів публічного управління в контексті реалізації політики детінізації спрямовується саме на протидію нелегальному бізнесу.

Концептуалізація поняття «тіньової економіки» нараховує безліч підходів до трактування його сутності, зокрема економіко-статистичний, правовий, фіскальний, інституційний, кримінологічний, кібернетичний, соціологічний та моральний (рис. 1).

Рис. 1. Концептуалізація поняття «тіньової економіки» із використанням різних підходів до визначення

Джерело: складено автором за даними [6-8].

Таким чином, тіньовий сектор можна визначити як симбіоз економіко-правових, фінансових і інституційних відносин, які мають різну природу і передумови виникнення, мотиви та цілі. Відповідно, вплив тіньової економіки на динаміку економічного зростання держави залежить від рівня нехтування суб'єктами підприємництва чинними правовими нормами, а також закономірностями і правилами функціонування конкурентного середовища. На основі цього твердження можна визначити, що інструменти та механізми детінізації напряду залежить від рівня нелегальності та масштабів тіньової діяльності. В свою чергу, поняття «детінізація економіки» доцільно детермінувати як:

– з одного боку, комплекс регуляторних дій держави в особі органів виконавчої влади, яка спрямована на викорінення причин тіньового сектору та/або на розбудову сприятливого інституційного середовища;

– з іншого боку, процес зниження рівня тінізації економіки, внаслідок раціональної державної політики, зокрема публічного управління та моніторингу [9, с. 69].

На основі узагальнення поняття «тіньової економіки» як негативного та руйнівного явища можна ствердити, що найбільш вдалим тлумаченням детінізації є визначення І. Мазур – це «процес комплексного поєднання адміністративно-обмежувальних заходів щодо кримінальної частини тіньової економіки із стимулюючими економічними заходами в легальній економіці з метою виведення прихованої економічної діяльності некримінального походження в легальне русло та офіційного обліку неформальної її частини» [10, с. 295].

Рівень тінізації економіки в Україні є високим, що є наслідком нерациональної, а також низькоефективної політики детінізації. Проте, події

2020 та 2021 років стали справжніми викликами для вітчизняної економіки. Кризові явища, спричинені пандемією Covid-19 та значними обмеженнями соціальної взаємодії, створили середовища для динамічного росту тіньового сектору економіки. Так, за результатами III кварталу 2020 року було зафіксовано показник тінізації економіки України у розмірі 31,0% від обсягу офіційного ВВП, що на 3,0 в.п. більше, ніж показник відповідного періоду 2019 року (рис. 2).

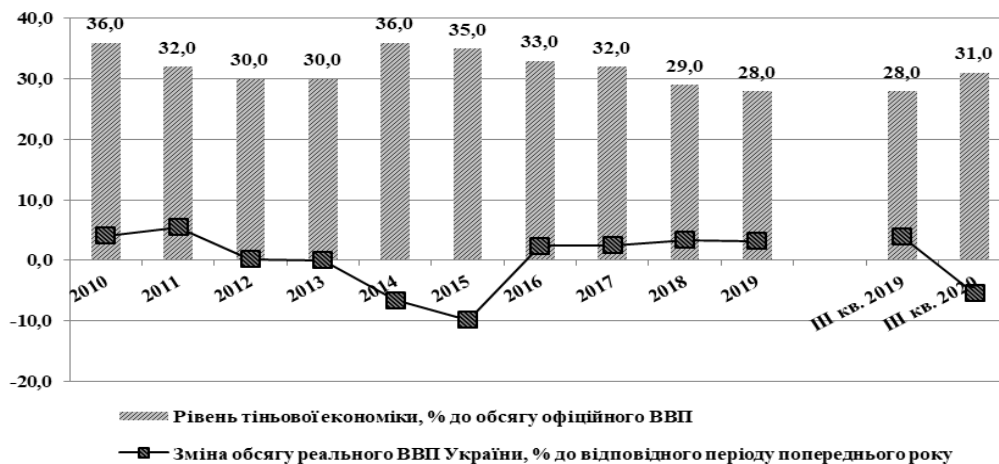

Рис. 2. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП
Джерело: складено автором за даними [11, с. 2].

Розрахунок рівня тінізації економіки в Україні здійснюється із використанням чотирьох методів: методу збитковості підприємств; методу «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги»; електричного методу та монетарного методу.

Економічна криза 2020/2021 рр. бере свій початок із загострення пандемії та значного обмеження соціальної взаємодії. Оскільки така ситуація є безпрецедентною як для вітчизняної економіки, так і для глобальної, існує певний дисонанс між оцінками тінізації, розрахованими за різними методами. Найгірше значення має показник, визначений із використанням методу збитковості підприємств; цей метод розрахунку зафіксував збільшення рівня тіньового сектору у 2020 році в порівнянні із відповідним періодом 2019 року

на 12,0 в.п. (до 32,0 % від обсягу офіційного ВВП). Така оцінка є обумовленою об'єктивним погіршенням фінансового стану господарюючих суб'єктів внаслідок дестимулювання ділової активності на тлі дії протиепідемічних заходів і обмежень. Протилежні результати оцінки тіньової економіки були отримані в ході використання методу розрахунку «витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги» та електричного методу – зниження тінзації на 1,0 в.п. у 2020 році в порівнянні із відповідним періодом 2019 року (до 23,0% та 25,0% від обсягу офіційного ВВП відповідно). Монетарний метод засвідчив сталість у динаміці рівня тінзації – 31,0% від обсягу офіційного ВВП (31,0% від обсягу офіційного ВВП) (рис. 3).

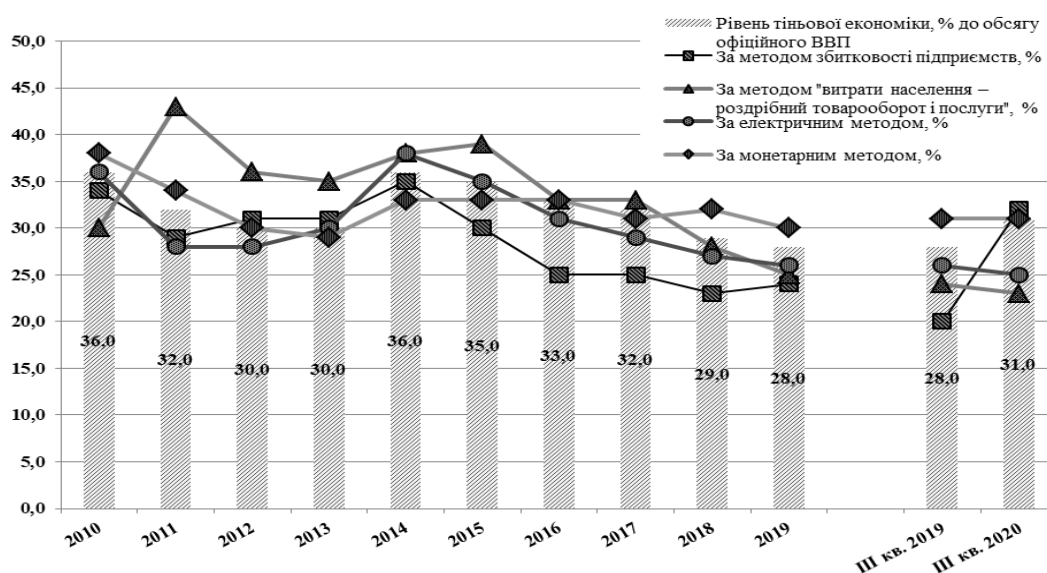

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: складено автором за даними [11, с. 4].

Таким чином, значний ріст рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, є цілком виправданим і очікуваним. Значення показника у розмірі 32,0% від офіційного рівня ВВП України обумовлено об'єктивним погіршенням фінансового стану господарюючих суб'єктів внаслідок дестимулювання ділової активності на тлі дії протиепідемічних заходів і обмежень.

Щодо галузевої тінізації, аналіз рівня якої є досить важливим в контексті занепаду економічного зростання України, то найбільша частка тіньового сектору за результатами III кварталів 2020 року характерна для ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність» – 54,0%, що на 22,0 в.п. більше, ніж за відповідний період 2019 року; найбільша частка тіньового сектору характерна для ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля» – 26,0%, проте цей показник у 2019 році був нижчим на 11,0 в. п. – 15,0% (рис. 4).

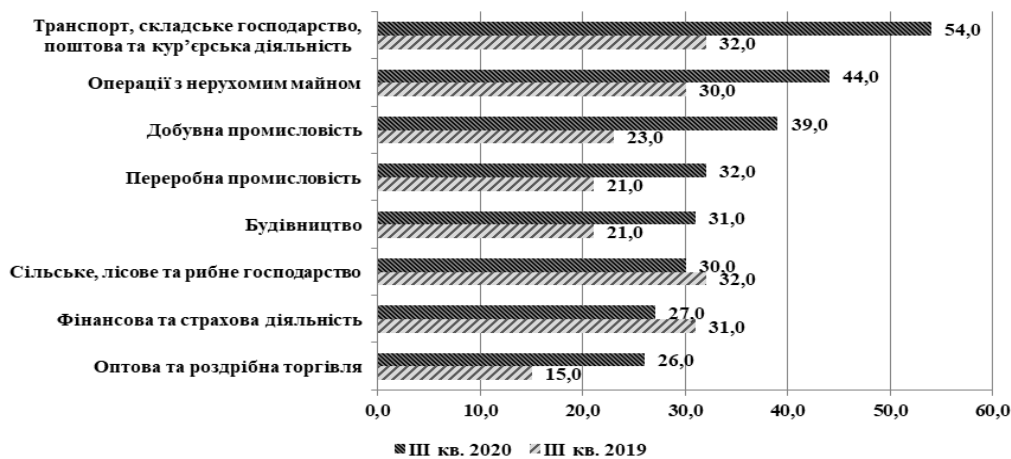

Рис. 4. Динаміка рівня тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: складено автором за даними [11, с. 6].

Глобальна криза, що виникла в наслідок поширення Covid-19, значно унеможливила ведення господарської діяльності за ВЕД «Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність», а тому перехід у тінь стало вимушеним кроком підприємців. Сьогодні країна має значні масштаби тіньового сектору саме за цим видом діяльності, проте не має стратегії детінізації, оскільки наслідки «пандемічної» кризи були непередбачуваними та безпрецедентними, зокрема:

- по-перше, занепад діяльності у сфері авіаційного транспорту відбувся внаслідок значним карантинних обмежень у всьому світі;
- по-друге, в результаті проти епідемічних заходів активність залізничного та міського транспорту в межах країни стрімко впала;

– по-третє, послуги вантажних залізничних перевезень стали менш затребуваними з боку головних споживачів – аграріїв. В свою чергу, активність діяльності суб'єктів сільськогосподарського сектору теж впала, оскільки відбулось скорочення врожаю основних сільськогосподарських культур;

– по-четверте, пандемія негативно вплинула на економічний розвиток та фінансову стійкість навіть високо розвинутих європейських країн, що отримало своє відображення у зниженні попиту на природний газ з боку держав-членів ЄС, а, відповідно, і на використання послуг трубопровідного транспорту.

Зазначені в роботі показники свідчать про відсутність структурованої, ефективної політики детінізації вітчизняної економіки. Оскільки господарський сектор не був готовий до глобальної кризи, то єдиним шляхом збереження прибутковості став перехід у тіньовий сектор. В свою чергу, український Уряд теж не мав плану першочергових заходів для подолання кризи, в умовах необхідності обмеження соціальної взаємодії відбулось зниження економічної активності оскільки не було знайдено оптимальних антикризових механізмів управління економічними процесами.

Не лише постпандемічні наслідки унеможливають економічне зростання. На основі показників рівня тіньового сектору Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України було визначено чотири ключові проблеми на шляху детінізації вітчизняної економіки, а саме:

- 1) високий рівень корупції;
- 2) недосконалість судової системи країни;
- 3) низький рівень ефективності механізмів захисту прав власності;
- 4) наявність непідконтрольних українському Уряду територій, що породжує контрабанду та нелегальні виробничо-господарські процеси.

Окреслені аспекти формують серйозні перешкоди для вітчизняних підприємців. І навіть оновлення концепції публічного управління та реалізація

реформи децентралізації не забезпечили формування того середовища, яке необхідно для детінізації та легалізації економіки України.

На нашу думку, першочерговим завданням в контексті детінізації економіки та сприяння економічному зростанню держави є зниження корумпованості суб'єктів господарського сектору. За даними рейтингу Corruption Perceptions Index 2020 (за яким 0 балів свідчить про високий рівень корупції, а 100 балів – про низький) рівень корупції в Україні є значний. Позиція держави у рейтингу – 117 місце серед 180 країн (126 місце серед 180 країн у рейтингу 2019 року), що відповідає оцінці корупції у 33 бали [12]. Показник у 33 бали також отримали такі держави, як Єгипет, Есватіні, Непал, Сьєрра-Леоне, Замбія (рис. 5).

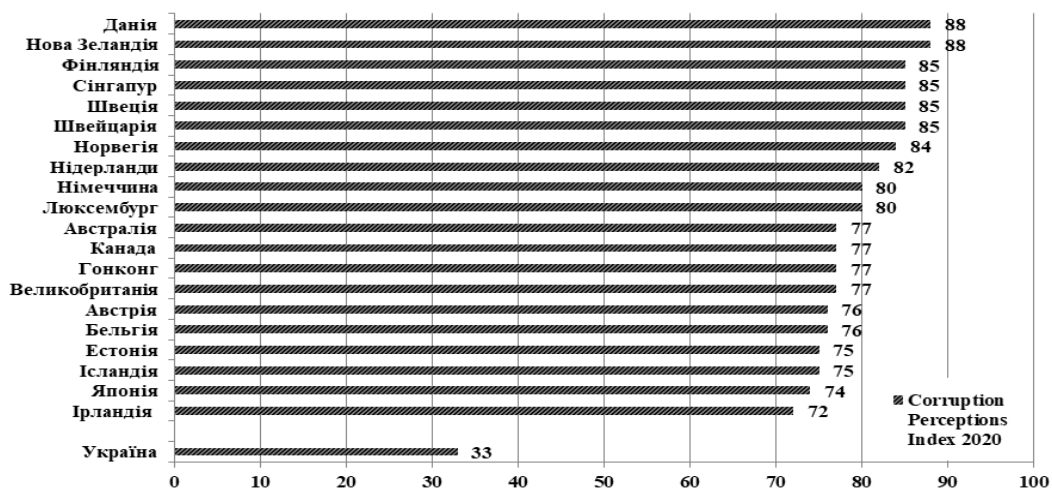

Рис. 5. Топ-20 країн рейтингу Corruption Perceptions Index 2020 та позиція України відносно лідерів

Джерело: складено автором за даними [12].

Важливим є не лише викорінення самої корупції як руйнівного чинника, а формування таких обставин, в якій корупція стане не вигідною чи недоречною. Досягнення бажаного результату можливе за умови використання таких способів детінізації економіки, як:

1) створення сучасного інституційного середовища та раціоналізація державного управління у сфері антикорупційної діяльності (зокрема, зниження тиску на антикорупційні інституції);

2) імплементація повноцінної судової реформи;

3) використання сучасних інструментів взаємодії влади, господарюючих суб'єктів і громадськості (зокрема, шляхом глобального поширення методів електронного урядування та електронного документообігу); в контексті реалізації реформи децентралізації доцільним є розвиток практики застосування електронних інструментів як методів забезпечення участі громадськості в управлінських процесах – проводити громадські слухання за допомогою відеозв'язку, надавати можливість дистанційної постановки питань напередодні засідань органів місцевого самоврядування тощо;

4) дотримання основ добросовісної конкуренції на ринку;

5) проведення перманентного аудиту та зниження ступеня секретності в секторі безпеки й оборони за такими напрямками, як статті державного бюджету, річні плани державних закупівель, інформація про проведення закупівель та укладені контракти.

Процес детінізації безпосередньо залежить не лише від динаміки зниження корупції в Україні, а і від рівня добросовісності судової системи. За даними рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Judicial Effectiveness) [13] експерти зробили висновок про необхідність реформування судової системи України з метою підвищення ефективності її функціонування (рис. 6).

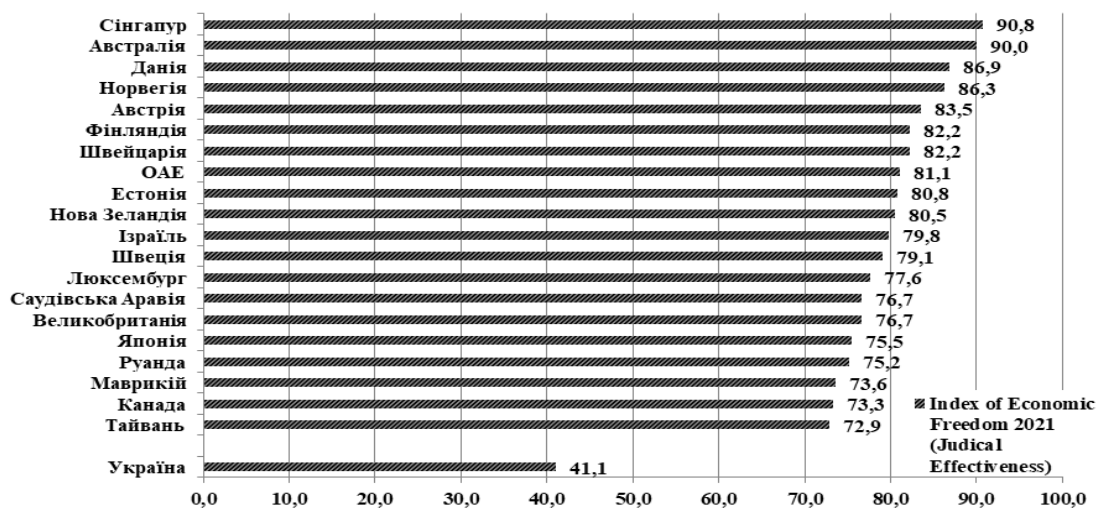

Рис. 6. Топ-20 країн рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Judicial Effectiveness) та позиція України відносно лідерів

Джерело: складено автором за даними [13].

Динаміка детінізації економіки України залежить від рівня справедливості судової системи та раціональності правових інструментів впливу на бізнес. Доцільним в контексті реформування судової системи України є:

- 1) повернення довіри до судової влади, передусім шляхом викорінення корупційних зв'язків та практики впливів на судові рішення;
- 2) вдосконалення та структурування стратегії і тактики подальшої реформи судової системи;
- 3) узгодження кадрової політики у сфері судової діяльності із суспільними інтересами;
- 4) участь громадськості та міжнародних експертів в контексті забезпечення довіри до процесу реформи та її результатів;
- 5) вдосконалення механізму забезпечення підзвітності судової системи шляхом перманентного моніторингу доброчесності суддів і прокурорів;
- 6) дебюрократизація судового процесу шляхом розвитку концепції електронного суду. Наслідок таких змін – судові процедури менш формалізовані, більш зрозумілі й спрощені там, де це не погіршує гарантії судового захисту.

Наступним кроком на шляху детінізації економіки України є підвищення рівня захисту прав власності (рис. 7).

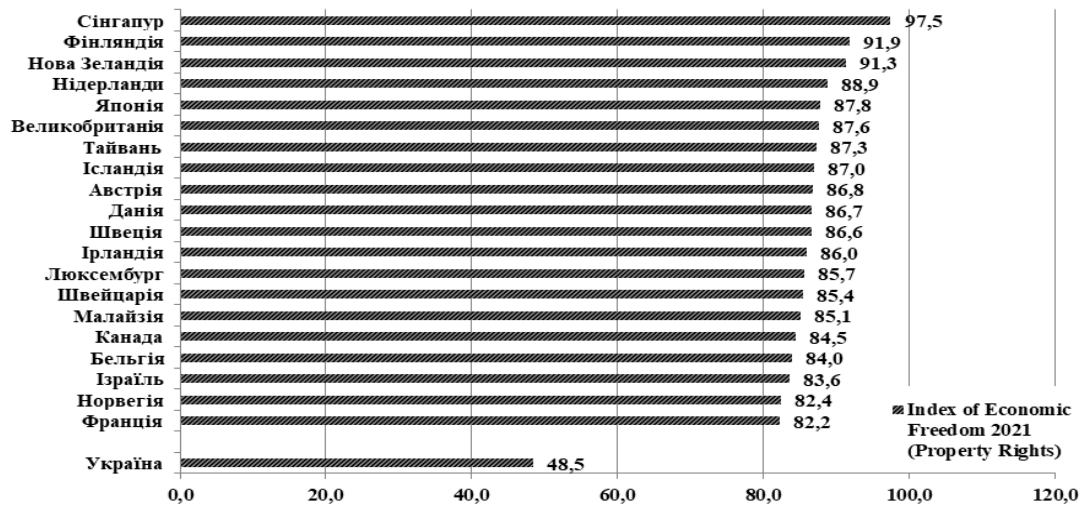

Рис. 7. Топ-20 країн рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Property Rights) та позиція України відносно лідерів

Джерело: складено автором за даними [13].

Необхідність вдосконалення порядку захисту прав власності підтверджена низькою оцінкою України у рейтингу Economic Freedom Index 2021 (Property Rights) – 48,5 балів із 100,0 [13]. В контексті детінізації необхідно вдосконалити нормативно-правове забезпечення господарської діяльності, порядок досудового/судового вирішення спорів щодо прав власності, чітко розмежувати права і обов'язки кожного із суб'єктів економічних правовідносин, а також створити середовище, яке сприятиме розвитку господарюючих суб'єктів за умови дотримання їх автономії та незалежності на ринку.

Висновки. Таким чином, детінізація економіки – це складний, мультикомпонентний процес, який включає сукупність дій Уряду у напрямку викорінення причин тінізації та зниження частки тіньового сектору шляхом створення сприятливого середовища для легалізації бізнесу.

Детінізація економіки є важливим чинником не лише виходу із кризи, а і фактором сталого економічного зростання держави. Особливо актуальним процес детінізації є в умовах інтеграції України в Європейський Союз, члени-держави якого мають значно вищі показники розвитку економіки. Лише

комплексна протидія проаналізованим в роботі перешкодам (зокрема, високому рівню корупції, проблемам судової системи, низькому рівню захисту прав власності, а також питанню відсутності територіальної цілісності держави) дозволить забезпечити детінізацію економіки України та створити умови, необхідні для сталого економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналіт. огляд / упоряд.: С. С. Чернявський, В. А. Некрасов, А. В. Титко та ін.. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 152 с.
2. Мазур І. І., Шишак А. Соціально-економічна природа тіньової економіки та причини її розвитку в підприємстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2017. № 1(190). С. 13–20.
3. Чернявський С. С., Некрасов В. А. Питання протидії злочинам, що стосуються фінансових інтересів України та Європейського Союзу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №3 (108). С. 11–23.
4. Мордас І. В. Детінізація економіки як чинник забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. № 2(10). С. 98–103.
5. Власенко Ю. Г., Власенко Т. О. Тіньова економіка як негативний фактор на шляху до економічного зростання України. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»*. 2021. №2. Available at: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/2_2021/105.pdf (дата звернення 14.06.2021)
6. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 329 с.
7. Ангелко І. В. Тіньова діяльність у господарській системі України: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2014. 232 с.

8. Награда В. І. Тіньові економічні практики в системі соціальних ризиків. *Укр. соціум*. 2013. № 3. С. 126–137.

9. Пірнікоза П. В. Теоретична сутність економічної категорії «детінізація економіки». *Економічний аналіз*. 2017. Том 27. № 4. С. 65–74.

10. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2007.

11. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у січні-вересні 2020 року: аналітична записка / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Київ, 2021. 12 с.

12. Corruption Perceptions Index 2020: Global Score / Transparency International. Available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> (дата звернення 14.06.2021)

13. Miller T., Kim A., Roberts J. Highlights of the 2021 Index of Economic Freedom, 2021. Available at: <https://www.heritage.org/index/download> дата звернення 14.06.2021)

REFERENCES

1. Chernjavs'kyj, S. S., Nekrasov, V. A., Tytko, A. V. et al. (2017), *Tin'ova ekonomika v Ukrai'ni: stan, tendencii', shljahy podolannja: analit. ogljad* [Shadow economy in Ukraine: state, tendencies, ways of overcoming], Nac. akad. vnutr. sprav, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].

2. Mazur, I. I., Shyshak A. (2017), “Socio-economic nature of shadow economy and causes of its development in entrepreneurship”, *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 1(190), pp. 13–20 [in Ukrainian].

3. Cherniavskyi, S. S., Nekrasov, V. A. (2018), “Questionnaire for Crime on the Financial Interests of Ukraine and the European Union”, *Naukovyj visnyk Nacional'noi' akademii' vnutrishnih sprav*, vol. 3 (108), pp. 11–23 [in Ukrainian].

4. Mordas, I. V. (2014), “De-shadowing of the economy as a factor in ensuring the economic security of the state”, *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, vol. 2(10), pp. 98–103 [in Ukrainian].
5. Vlasenko, Ju. G., Vlasenko, T. O. (2021), “The shadow economy as a negative factor on the way to economic growth of Ukraine”, *Elektronne naukove fahove vydannja «Efektyvna ekonomika»*, [Online], vol. 2, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/105.pdf (Accessed 14 June 2021) [in Ukrainian].
6. Mazur, I. I. (2006), *Detinizatsiya ekonomiky Ukrayiny: teoriya ta praktyka* [De-shadowing of Ukraine's economy: theory and practice], Kyyivs'kyy universytet, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
7. Anhelko, I. V. (2014), *Tin'ova diyal'nist' u hospodars'kiy systemi Ukrayiny* [Shadow activity in the economic system of Ukraine], Posvit, Drohobych, Ukraine [in Ukraine].
8. Nahrada, V. I. (2013), “Shadow economic practices in the system of social risks”, *Ukr. Sotsium*, vol. 3, pp. 126–137 [in Ukrainian].
9. Pirnykoza, P. V. (2017), “The theoretical essence of the economic category "de-shadowing of the economy"”, *Ekonomichnyj analiz*, t. 27, vol. 4, pp. 65–74 [in Ukrainian].
10. Mazur, I. I. (2007), “De-shadowing of the economy in transformational societies”, Abstract of Ph.D. dissertation, Economic theory and history of economic thought, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
11. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2021), “Zagal'ni tendencii' tin'ovoi' ekonomiky v Ukrai'ni u sichni-veresni 2020 roku: analitychna zapyska” [General trends of the shadow economy in Ukraine in January-September 2020], Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
12. Transparency International (2021), Corruption Perceptions Index 2020: Global Score, [Online], available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> (Accessed 14 June 2021)

13. Miller, T., Kim, A., Roberts, J. (2021), Highlights of the 2021 Index of Economic Freedom, [Online], available at: <https://www.heritage.org/index/download> (Accessed 14 June 2021)